

J. Goszczyńskiej publikované v slovenskom jazyku ešte pred knižným vydaním textu v roku 2003. Autorka v monografii nanovo odкрýva a precizuje aj ďalšie dimenzie mnohovrstevného textu, ktorý je postavený na metamorfózach postavy Jánošíka a ľudovej jánošíkovskej legendy, prerastajúcej do teologicko-mystických reflexií a národného mýtu. Hovorí, že tu ide o „*inny rodzaj zbójnictwa*“ (s. 146), kde sa profánny ľudový hrdina transformuje do postavy Mesiáša – Spasiteľa. Rovnako sa tu naznačujú aj viaceré paralely s K. H. Máchom, F. Schillerom, ale najmä s *Faustom* J. W. Goetheho a *Dziadmi* A. Mickiewicza. Podobne aj v kapitole pri S. B. Hroboňovi sledujeme zaujímavú genézu jeho ideových názorov a najmä jedinečný synkretický poeticko-nábožensko-filozofický spôsob „mesianizácie slovanofilských ideí“. Túto líniu prevrstvovania estetického, teologického a ideologického mesianizmu, ktorý nabera kontúry slovanofilsko-rusofilského politického misianizmu, sleduje autorka najmä v častiach o ideových projektoch Ľ. Štúra.

Na záver možno skonštatovať, že na rozdiel od monografie o jánošíkovskom mýte, táto kniha J. Goszczyńskiej nemá ambície „systematizovať a sumarizovať“, ale „iba“ inovatívne otvárať množstvo otázok v nových interkultúrnych súvislostiach, ktoré slovenská humanistika musí nevyhnutne reflektovať. Aj preto má táto publikácia svoje stabilné miesto nielen v reláciách poľsko-slovenskej komparatívnej humanistiky, ale aj v kontexte modernej (stredo)európskej slovistiky a slavistiky.

Peter Káša

Doc. PhDr. Peter Káša, CSc.
Katedra slavistiky FF PU
ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
SR
e-mail: peter.kasa@unipo.sk

PICHLER, Tibor: ETNOS A POLIS. Zo slovenského a uhorského politického myslenia. Bratislava : Kalligram, 2011. 117 s.

Súbor štúdií Tibora Pichlera *Etnos a polis* s podtitulom *Zo slovenského a uhorského politického myslenia* nadväzuje na autorovu publikáciu *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí* (1998). Je dielom kontinuity myslenia a bádania, pri ktorom T. Pichler už desaťročia sleduje slovenské politické myslenie 19. a 20. storočia. Šesť štúdií prvej publikácie venoval autor myšlienke slovanskej vzájomnosti Jána Kollára a jeho obavám z politiky, štúrovskej romanticko-realistickej koncepcii nacionalizmu, Jánovi Palárikovi a jeho pokusu o slovenský liberalizmus, uvažovaniu Jonáša Záborského o ľude ako národe a sociálnej vrstve, a napokon problému etnického národovectva a formovaniu občianskeho národa.

Sedem úvah novej publikácie venuje autor politickému mysleniu v 19. storočí, koncepcii slovanstva ako európanstva u Štěpána Launera, otázke „Západu“ a „Východu“ v etnickom romantizme Ľudovíta Štúra, štátnej idei Uhorska u J. Eötvösa, B. Grünwalda a P. Mudroňa, Milošovi Štefanovičovi ako predchodcovi moderného politického myslenia pred hlasistami, Samuelovi Štefanovičovi a jeho ideí osobne neprenosnej slobody a zodpovednosti, problému modernizmu v časopise *Príroda*. Posledná dvojica štúdií robí skok do druhej polovice 20. storočia. Je však oprávnený, lebo Dominik Tatarka a Vladimír Mináč sú ozvennými antipódmi dvoch pôvodných konceptov moderného slovenského politického národa. Tatarkov vnútorný spor so sebou samým a s dobou je aj jeho celoživotným zápasom o povahu slobodného občana a Mináčova predstava zbojníčenia vychádza z romantického konceptu ľudu, premoderovaného z pasivistického očakávania na gesto plebejského vzdoru.

Tibor Pichler sa venuje dlhodobo otázke slovenského politického myslenia. Čo však znamená v dejinách slovenského moderného politického národa *politické myslenie*? Pichler hľadá na túto otázku empirické odpovede a opiera ich o diskrétné teoretické premisy v jednotlivých úvahách, počínajúc štúdiami o Launerovi a Štúrovi. Zaoberajú sa nielen kľúčovým sporom, či patrí Slovensko historicky k západnej alebo východnej civilizácii, ale aj zrodom modernizačnej rozoklanosti medzi národným konzervativizmom a občianskou modernizáciou. O národných konzervatívcoch sa toho pritom popísalo dosť, lebo tvorili v 19. aj v 20. storočí manifestovanú líniu slovenského politického myslenia, ako to dosvedčuje aj výber Rudolfa Chmela *Slovenská otázka v 20. storočí* (1997). Problém tej skupiny národných modernizátorov, ktorí boli neraz civilizačnými konzervatívami, či konzervatívnymi utopistami, je pritom dnes zaujímavý aj preto, že pokiaľ sa pojem konzervatívny nechápe marxisticky pejoratívne, možno práve na túto líniu slovenského politického myslenia, a to najmä v 19. storočí hľadiť cez paradoxnú, ale pravdivú optiku antimodernizačných modernizátorov.

Pichler sa však zaoberá prednostne osudmi tých, čo patrili k civilizačným modernizátorom. Tvorili dôležitú, subverzívnu, často latentnú líniu dejín slovenského politického myslenia, na ktorú sa najčastejšie zabúda. Spor medzi nevyhnutnou civilizačnou modernizáciou a národným emancipačným procesom, ktorý bol pri tvorbe moderných politických národov aj jej civilizačným nositeľom, nevedeli však preklenúť ani oni. Pichler to u Launera formuluje nasledovne: „(...) na revolúciu nazeral len zo zorného uhla systémových zmien, v zmysle konca stavovskej spoločnosti v Uhorsku. Hľadisko národnostné, predovšetkým hľadisko národnostnej rovnoprávnosti pokladal za druhoradé“ (s. 11).

Kľúčovou pre dejiny slovenského politického myslenia je otázka koncepcie národa. Dnes je už zrejmé, a Pichlerova kniha to potvrdzuje, že šlo o hnutie meštianskej obrodeneckej inteligencie v prvej polovici 19. storočia. Vo svojej konštrukcii politického národa sa síce opierala o romantickú kategóriu ľudu, lebo si uvedomovala, že v praktickej politickej rovine dáva len jeho početnosť legitimitu jej vlastným mocenským ambíciám, pritom však mala k nemu v Štúrovej koncepcii „spojenia ducha s predmetnosťou“, ktorú parafrázuje vo svojej koncepcii slovenského romantizmu Oskár Čepan skôr kultúrno-etnografický a po roku 1849 väčšmi mesianistický (misionistický) ako vecný, praktický a realistický postoj. V tomto zmysle bola dôležitá, aj keď nie transparentne artikulovaná,

vnútorná opozícia voči tejto časti romantickej generácie (na jednej strane Samuel Štefanovič, na druhej mesianisti), a najmä prechod k praktickým ekonomickým, sociálnym a politickým otázkam (Jonáš Záborský, Ján Palárik, Miloš Štefanovič, Pavel Mudroň, Dušan Fajnor).

Pichler sa osobitne nezaobrá otázkou špecifických foriem vernakularizácie a apropiácie, adaptovania a pretvorenia viacerých filozoficko-historických tradícií v slovenskom romantizme, ale treba ich na tomto mieste spomenúť, lebo otvárajú široké pole výskumu romantizmu v jeho vnútornej pluralite. V prvom rade ide o Kollárovo národno-obrodenecké pretvorenie Herderovej koncepcie slovanstva a Horváthovho konceptu starého maďarského národa, na čo poukázal v poslednom čase viackrát Róbert Kiss Szemán.

V novej historickej perspektíve sa však práve z hľadiska vnútorne diferencovaného chápania slovenského romantizmu bude treba zaoberať znovu rolou Heglovej antiromantickej historickej koncepcie v slovenskom romantickom myslení, ktorá doteraz dominuje v celej tradícii uvažovania o slovenskom myslení 19. storočia a pokrýva ďalšie nosné línie uvažovania, čo v poslednom čase zvýraznilo aj vydanie starších a novších úvah Eleny Városovej.

Práve z tohto hľadiska je dôležité hľadanie stôp a indícií o latentnom, ale o to významnejšom pôsobení Schellingových, Schlegelových, Novalisových a Baaderových ranoromantických konceptov na mesianistickú a mýtopoetickú líniu slovenského romantizmu, a to v celom rozsahu od politického myslenia cez kultúrohistorické predstavy až po konštituovanie spisovného jazyka a formovanie novodobej literatúry.

Dôležitou otázkou, ktorá tvorí jednu z nosných línií Pichlerovho uvažovania, je problém prechodu od pasivistickej koncepcie politiky žiadostí (gravaminálna politika), príznačnej pre romantickú generáciu, k aktívnej politike, v ktorej sa „*pravá subjektivita nadobúda účelným, výsledkovým, rešpekt vzbudzujúcim konaním*“ (s. 34). V tejto súvislosti sa Pichler zaoberá činnosťou Miloša Štefanoviča a odkazuje na proklamáciu kongresu uhorských národností z roka 1895, ktorá reprezentuje Štefanovičovo myslenie: „My sa musíme tak organizovať, my všetci, ktorí máme brániť totožné práva, aby sme sa mohli proti odporníkom postaviť nie ako reklamanti, ktorí od dobrej vôle voľakoho právo žobujú, ale ako faktor, ktorý za práva bojuje v tom povedomí, že *mu patria*, a silou, ktorá je v *stave ich aj vynútiť*.“ Miloš Štefanovič sa staval aj proti *grupizmu*, nediferencovanému, vnútorne nerozlišujúcemu, *esenciálnemu* označeniu kolektívnej identity, ktoré bolo príznačné pre uvažovanie romantického stredného prúdu o slovanstve a slovenskosti a v intenciách meštiansko-modernizačného myslenia odmietal *čisto jazykové* chápanie národa, spojené s uhorským *panským správaním* Slovákov, ktoré im ako osvojenie si uhorských vzorov správania prisudzoval Grünwald.

Podnetná je aj Pichlerova úvaha na margo uhorských politických konceptov druhej polovice 19. storočia, pohybujúcich sa medzi „liberálnym“ Ferencom Deákom či Józsefom Eötvösom a „mocensky etatistickým“ Bélom Grünwaldom. Bez tohto rozlíšenia sú totiž nepochopiteľné niektoré koncepty slovenského politického myslenia v druhej polovici 19. storočia. Obe koncepcie vychádzali z idey uhorského politického národa. Eötvös „*si predstavoval jeden uhorský, politický národ, ktorý tvoria jednotlivci rôznych národností, slobodne sa rozvíjajúci v jazykoch svojej národnosti*“ (s. 27), čo reflektovali aj Pa-

lárík s Mudroňom, pričom osobitne Mudroň vychádzal z úvah o účasti Slovákov na uhorských dejinách v zmysle „pokojného spolunažívania“, odvodzujúceho svoju historickú legitimitu od tradovaného výroku kráľa Štefana, že krajina „jednej reči a jedného mravu je slabá“ (s. 30). Grünwald a s ním aj celá uhorská politika konca 19. a začiatku 20. storočia presadzovali princíp asimilácie uhorských národov. Grünwaldova argumentácia je dnes už zaujímavá skôr nečakanou aktualizáciou v Mináčovom koncepte *plebejského národa práce*, ktorý je vlastne echom a transferom Grünwaldovho tvrdenia, že Slováci sú ľuďom „bez vlastnej elity, kráľov, vynikajúcich osobností, zapísaných do dejín“ (s. 29), kým Palárik a Mudroň vychádzali z predstavy účasti Slovákov na politických dejinách Uhorska, čo je koncept, ktorý sa občas aktualizuje aj v súčasnom politickom myslení.

Za zaujímavý pokladám v súvislosti s úvahou o Samuelovi Štefanovičovi nielen Pichlerov dôraz na jeho nepodkupnú kritickosť, smerujúcu do vlastných radov a na individuálnu mravnú obrodu a silu, ústiacu až do „mravne exhortačných úvah“, ale aj Pichlerove všeobecnejšie formulácie o *latentom* význame slovenskej politiky pre stredoeurópsku mocenskú politiku: „Slováci (...) disponovali latentnou mocou urobiť svojím príklonom niektorého zo susedov silnejším, ale aj konštituovať seba ako autonómnou politickú entitu“ (s. 43). Myslím, že problém latencie, skrytých, suspendovaných, podpovrchových procesov (ako ho skúma aj Adam Bžoch v knihe *Psychoanalýza na periférii*) má v slovenskej kultúre 19. a 20. storočia oveľa väčší význam, než sa mu doteraz pripisoval.

Pichlerova úvaha o generácii *Prúdov* je inovatívna z niekoľkých dôvodov. Okrem známych faktov a výkladov upozorňuje tak trochu paradoxne práve v súvislosti s modernizačným gestom hlasistov na to, že „konzervativizmus ako istá stratégia riešenia politických a spoločenských problémov má svoje opodstatnenie i funkciu v modernom spoločenskom živote a v tomto zmysle je „moderný““ (s. 58). Korešponduje to aj s mojimi zisteniami v úvahe *Dlhé slovenské devätnáste storočie*: „Jeden z paradoxov slovenskej kultúry spočíva v tom, že v nej bola hlavným aktérom procesu *modernizácie*, prechodu od tradičnej agrárnej spoločnosti k spoločnosti občianskej, kapitalistickej, industriálnej ako jednej z nevyhnutných podmienok formovania moderného národa v podmienkach národného hnutia práve garnitúra, ktorá sa sama deklarovala ako protimoderná.“

Pichler však inovuje aj základnú myšlienku Daniela Rapanta, že po vzniku Československa „sa všetko len začína“ a upozorňuje na stredoeurópsky a európsky rozmer čechoslovakizmu, o čom sa doteraz veľmi nehovorilo. V súvislosti so Štefánkovou otázkou „ako sa osvedčíme a sľuby dané Európe splníme“, sa však tento problém vracia na program dňa v inej podobe aj v súčasnosti. Z kultúrohistorického hľadiska je zaujímavé, že problémy prežívajú v modifikovanej podobe a vynárajú sa celkom neočakávane na povrch z jednotlivých archeologických vrstiev kultúrnej pamäti aj po dlhšom čase, hoci v odlišných historických konfiguráciách a rekonfiguráciách (s. 60).

V úvahách o povojnovom myslení Dominika Tatarku a Vladimíra Mináča Tibor Pichler ukazuje, ako sa niektoré základné toposy politického myslenia inovujú v historicky nových situáciách a podobách a niekedy aj na celkom neočakávaných miestach. Aj kapitola o Dominikovi Tatarkovi sa začína teoretickou úvahou o slovenskom politickom myslení, v tomto prípade o „hodnote dejín a hodnote občianskosti“ ako probléme „dobiehania“ a „dobehtutia“. Pichler označuje dobiehanie za proces modernizácie a dobehnutie

posudzuje ako jeho ukončenie, čo mi ozvenne pripomína jednu staršiu úvahu Ondreja Mészárosa o probléme modernizácie. V tomto kontexte potom Pichler uvažuje o probléme návratov do minulosti, o ich aktivizačnej funkcii v zmysle „*existenciálnej potreby nájsť prostredníctvom odkazu na zlatý vek vzpruhu pre prítomnosť*“ (s. 62) a následne o troch konceptoch dejín, o dejinách ako zakladateľských „*historických príbehoch, napomáhajúcich sebauvedomeniu, sebatvorbe a sebaucteniu*“, o dejinách ako „*predmete rekonštrukcie historických faktov*“ a o „*dejinách ako fenoméne, utvárajúcom kultúrnu pamäť národa, či iného spoločenstva*“. Sem potom patrí aj Pichlerova analýza prechodu od „*etnického k občianskemu*“ (s. 64), charakteristická pre autobiografický štýl myslenia o kultúre a dejinách Dominika Tatarku.

V štúdii o štýle uvažovania Vladimíra Mináča Pichler tento problém dopĺňa úvahou o „*histórii naračnej a explanačnej*“, kde sa nám minulosť „*na jednej strane sprístupňuje v podobe rekonštruovaných, prerozprávanych udalostí a pri opise faktov a na strane druhej vo forme analýzy pretrvávajúcich a ťažko sa meniacich vzorcov sociálnej orientácie a správania, t. j. cvikom a návykom získaných a upevnených spôsobov riešenia istých životných situácií*“ (s. 68). V tomto zmysle rozlišuje Pichler koncepcie jánošičenia u romantikov a Vladimíra Mináča, ale najmä poukazuje na interpretačné rozdiely chápania jánošičenia u Mináča a Ľubomíra Liptáka.

Mináč preberá z romantizmu predstavu plebejského slovenského národa práce bez politických dejín, pričom ju transformuje z romantického pasivizmu na novoromantický vzdor. Mináčov koncept je síce podľa Pichlera aktívny, ale pretrvávajú v ňom „*predpolitické a apolitické postoje*“, vyplývajúce zo „*slabej občianskosti, neprítomnosti zmyslu pre veci spoločné, verejné*“, o ktorých konštatuje, že „*ich výskyt a hustota nie sú ojedinelé a zriedkavé, ale naopak masové, ba svojim spôsobom epidemiologické, čo svedčí o pretrvávaní*“ (s. 70). Mináč je potom podľa neho „*pevcem a velebitelom slovenskej vôle k moci, ktorá nechce byť romantická, ale ňou napokon je*“ a označuje ho „*za pôvodcu plebejského národného existencializmu*“, v ktorom „*ideu trvania bez dejín, charakteristickú pre Štúra a Hurbana, ako spôsob ‚slabého bytia‘ premenil na ideu plebejského, t. j. silného bytia*“ (s. 71). Ľubomír Lipták podľa Pichlera naopak zdôrazňuje problém národnej inštitucionalizácie a jánošičenie chápe ako negatívny dôsledok „*neakceptovanej a nevytvorenej inštitucionalizácie*“, čím „*dešifruje jednu záhadu sociálneho života*“, a to na rozdiel od Mináčovho vynájdenia a velebenia plebejského princípu života, ktoré „*možno pokladať za šifrovanie a mytologizovanie sociálnej skutočnosti*“ (s. 73).

Problém jánošičenia a matuškovská charakteristika slobodienky ako vôľového gesta a slobody bez zodpovednosti nás vedie k postave zbojníka v slovenskej kultúre. Jej dvojlopmnosťou ako hrdinu a/alebo vraha sa zaoberá Joanna Gosczyńska. V tejto súvislosti je pozoruhodné jej uvažovanie o koncepte spravodlivosti u Jána Kollára a Michala Miloslava Hodžu, podľa ktorých zbojník-vrah nemôže byť národným hrdinom, ale aj Čepanov koncept svetského víťaza u Jána Bottu so základným motívom spravodlivosti ako nevyhnutnej podmienky „*odkliatia*“.

Štýl politického myslenia nachádza svoj výraz v jazyku a žánroch. Pichler sa síce nevenuje špeciálne jazyku slovenského politického myslenia, ktorý je celkom iste skôr kázňový ako reflektujúci, skôr publicistický a agonistický ako filozofický, a pokiaľ je fi-

lozofický, osciluje v prudkých štylistických výkyvoch medzi „duchom a predmetnosťou“, vznešenosťou a obhrublosťou, ale identifikuje ho žánrovo. Štúrov spis *Slovanstvo a svet budúcnosti* nepokladá napríklad za politický text, ale ideologický traktát, charakteristický pre utláčané národy.

V nadväznosti na úvahu Františka Novosáda a jeho tézu, že „dejiny reálnej slovenskej vzdelanosti splývajú s dejinami slovenskej žurnalistiky“, píše potom Pichler o prevahе žurnalistických žánrov v slovenskom politickom myslení: „Skutočne, v novinových a časopiseckých článkoch možno nájsť všetky relevantné nápady i koncepty slovenského politického, a nielen politického myslenia“ (s. 43). Vplýva to najmä z toho, že pri nerozvinutom politickom živote museli plniť žurnalistické texty viaceré funkcie, politickú, presvedčovaciu, pedagogickú, osvetovú, čo viedlo k ich synkretickosti, ktorej záverečným výrazom sa stal v druhej polovici 20. storočia Tatarkov a Mináčov (ale aj Matuškov) esejistický štýl, ktorý dnes v žurnalistike paberkuje v podobe intelektuálnych novinových glos.

Tibor Pichler napísal knihu o konfiguráciách a rekonfiguráciách slovenského politického myslenia v 19. a čiastočne aj v 20. storočí. Pokračuje systematicky v projekte, ktorý otvoril knihou *Národovci a občania*, historicky ho rozširuje a koncepcne prehľbuje, pričom prípadový charakter jednotlivých úvah zdôrazňuje ich empirickú povahu, o ktorú sa potom môžu opierať aj jednotlivé teoretické formulácie. Pichlerova práca nie je bojovou výpravou, nepotrpí si na štylistickú bravúru perličkovania ani ornamentálnosť tradičného slovenského esejizmu, je nenápadnejšia, civilná, ale intelektuálne o to poctivejšia.

Peter Zajac

Prof. PhDr. Peter Zajac, DrSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: zajac@internet.sk